

มานุษยวิทยาและสังคมวิทยากับ
การศึกษาจังหวัดชายแดนภาคใต้:
แนวการศึกษา สถานะองค์ความรู้
และทิศทางของการวิจัย

ฉาบพวงศ์ ยี่ขุน

นักศึกษาระดับปริญญาตรี คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา
(สาขาวิชาการวิจัยทางสังคม) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ความนำ

ศูนย์ศึกษาสังคมและวัฒนธรรมร่วมสมัย คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้จัดโครงการสัมมนาวิชาการประจำปี 2557 ในหัวข้อ “หนึ่งทศวรรษ มานุษยวิทยาและสังคมวิทยากับการศึกษาจังหวัดชายแดนภาคใต้” เมื่อวันศุกร์ที่ 19 กันยายน พ.ศ. 2557 โดยในช่วงเช้ามีการนำเสนอผลการสังเคราะห์งานศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้อง 4 ประเด็น ได้แก่ เศรษฐกิจและการพัฒนาชาติพันธุ์และความหลากหลายทางวัฒนธรรม การเมือง และความขัดแย้ง ซึ่งจะจัดพิมพ์เป็นหนังสือวิชาการเผยแพร่ต่อไป ในส่วนของการเสวนาในช่วงบ่าย ซึ่งได้จัดทำสรุปไว้ในบทความนี้ เป็นการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ของนักวิชาการและผู้สนใจปัญหาในพื้นที่ ทั้งจากการทำงานวิจัย การร่วมเรียนรู้ การทำความเข้าใจมิติทางสังคมวัฒนธรรม เพื่อสร้างความเข้าใจและอธิบายปัญหาที่เกิดขึ้น และร่วมสะท้อนสถานะความรู้เพื่อมองทิศทางการศึกษาวิจัยทางสังคมศาสตร์ เกี่ยวกับจังหวัดชายแดนภาคใต้ต่อไปในอนาคต

ปัญหาความรุนแรงในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ เป็นปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิต สวัสดิภาพและความมั่นคงในชีวิตของผู้คนในพื้นที่ อาจกล่าวได้ว่าเหตุการณ์ความรุนแรงมีความสัมพันธ์หรือมีผลกระทบต่อปัญหาด้านอื่นๆ ด้วย ไม่ว่าจะเป็นปัญหาด้านการจัดการทรัพยากรที่ส่วนใหญ่เกิดจากการพัฒนาและการใช้นโยบายโดยขาดการมีส่วนร่วมของท้องถิ่น ขาดความเข้าใจในระดับพื้นที่ เช่น ปัญหาเรื่องน้ำทางการเกษตร ที่ระบบลุ่มน้ำเดิมถูกเปลี่ยนโดยระบบชลประทานและการสร้างถนน ส่งผลถึงปัญหาน้ำท่วมหรือน้ำท่วมในบางพื้นที่ ซึ่งเป็นปัญหาที่จะเข้าใจได้หากมองภาพระบบลุ่มน้ำทั้งระบบ ไม่ใช่จัดการแบบแยกส่วนตามหน่วยการปกครอง นอกจากนี้ ปัญหาเรื่องความขัดแย้งระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์และศาสนา เป็นการมองอัตลักษณ์แบบหยุดนิ่ง ทำให้เกิดการแบ่งแยกและความหวาดกลัว การจะเข้าใจเรื่องนี้ได้ต้องเปิดพื้นที่ของการเรียนรู้ร่วมกัน เช่น ความเป็นมลายูมุสลิมกับ ความเป็นจีนมุสลิม มีความร่วมกันทางศาสนาแต่มีรายละเอียดวัฒนธรรมในวิถีชีวิตที่ต่างกัน

ความไม่เข้าใจกันไม่ว่าจะในระดับระหว่างรัฐกับชุมชน หรือระหว่างชุมชนต่างศาสนา หากไม่มีการทำความเข้าใจสิ่งที่เป็นปัญหาระหว่างกันจะนำไปสู่ความขัดแย้งได้ ดังเช่นการปะทุขึ้นของสถานการณ์ความรุนแรงตั้งแต่ปี 2547 เป็นต้นมา ไม่ใช่เรื่องใหม่แต่เป็นการสั่งสมของปัญหาการเมืองภายในและภายนอกพื้นที่มาเป็นเวลานาน แต่สิ่งที่แตกต่างกันคือบริบทหรือสถานการณ์แวดล้อมของแต่ละช่วงเวลา การมองและวิเคราะห์สภาพปัญหาที่มีความซับซ้อน ต้องการการศึกษาทำความเข้าใจอย่างเป็นระบบ การวิจัยทางสังคมศาสตร์ที่มีเครื่องมือทั้งในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพจึงควรมีบทบาทสำคัญในการช่วยลดช่องว่างของความรู้และเชื่อมโยงคำอธิบาย เพื่อเสนอแนวทางการแก้ไขปัญหาหรือคลี่คลายความซับซ้อนให้เห็นปัจจัยที่อยู่เบื้องหลัง ช่วยให้นักวิจัยสามารถใช้เป็นข้อมูลในการตั้งคำถามและพัฒนางานวิจัยในระดับที่ลึกซึ้งขึ้นได้

การศึกษาวิจัย วิธีการเข้าใจปัญหา และการเปิดมุมมองสู่ทางออกของปัญหา

ในช่วงแรกของการเสวนาแลกเปลี่ยนประสบการณ์ มีผู้ร่วมเสวนา 4 ท่าน ได้แก่ ดร.เพิ่มศักดิ์ มกราภิรมย์ สถาบันสิทธิมนุษยชนและสันติศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล ผศ.ดร.ศรีสมภพ จิตรภิมย์ศรี คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี ผศ.ดร. วิไลวรรณ จงวิไลเกษม คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ สามท่านแรกนี้เป็นนักวิชาการที่ได้ทำงานวิจัยในพื้นที่ ทั้งการวิจัยด้านทรัพยากรที่ใช้กระบวนการเรียนรู้ร่วมกับชุมชน การใช้วิธีวิจัยเชิงปริมาณทางสังคมศาสตร์เพื่อรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลเหตุการณ์ความรุนแรง และการวิจัยภาคสนามในพื้นที่ที่ถูกจัดการความทรงจำโดยรัฐ ท่านสุดท้ายคือคุณณายิบ อาแวบือซา สถาปนิกและผู้สนใจศึกษาเรื่องราวทางนิเวศวัฒนธรรมในสามจังหวัดชายแดนใต้ ได้ร่วมแลกเปลี่ยนประสบการณ์การทำความเข้าใจพื้นที่สามจังหวัดชายแดนใต้จากมุมมองของคนใน ที่พยายามตอบข้อสงสัยเกี่ยวกับภาพประทับที่ว่า ปัญหาสามจังหวัดเป็นเรื่องของความแตกต่างทางชาติพันธุ์และศาสนา

การเข้าไปร่วมทำโครงการพื้นที่ชุ่มน้ำ ของ ผศ.ดร.เพิ่มศักดิ์ มกราภิรมย์ ตั้งแต่ปี 2540 ทำให้เห็นความสัมพันธ์ของคนกับทรัพยากรในพื้นที่ และนำมาสู่โครงการวิจัยลุ่มน้ำสาบบุรีในปี 2551 ซึ่งเป็นการทำงานวิจัยที่ใช้กระบวนการเรียนรู้โดยให้ชุมชนมีส่วนร่วม อาจารย์เห็นว่าประเด็นเรื่องสิ่งแวดล้อมเกี่ยวข้องโดยตรงกับเรื่องปากท้องของคน ซึ่งเป็นความเดือดร้อนเฉพาะหน้า ทำให้ภัยต่อการพูดคุยแลกเปลี่ยนและดึงความสนใจให้คนเข้ามาร่วมทำงานได้เป็นจำนวนมาก เกิดเป็นเครือข่ายงานวิจัยลุ่มน้ำสาบบุรี ระยะที่ 1 และระยะที่ 2 เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการสร้างอำนาจต่อรองของประชาชน ใช้กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันโดยนักวิจัยส่วนกลาง นักวิจัยท้องถิ่น นักวิจัยชุมชน และชาวบ้านผู้ได้รับผลกระทบ ช่วยให้เกิดการสื่อสารกับสังคม

จากการทำงานกับชุมชนทำให้ได้รับรู้และเข้าใจถึงการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากร เช่น ระบบชลประทานที่ขาดการบริหารจัดการที่ดี แสดงให้เห็นการบริหารจัดการที่รวบอำนาจโดยรัฐ ทำให้เกิดปัญหาพื้นที่ขาดน้ำหรือพื้นที่น้ำท่วม เกิดนาร้าง ขยายไปสู่ปัญหาอีกหลายด้านและเริ่มศึกษาผลกระทบในประเด็นทางสังคม เรื่องยาเสพติด สถานการณ์ความไม่สงบ ความยากจน เป็นต้น ดร.เพิ่มศักดิ์สะท้อนว่า การทำงานร่วมกับชุมชนทำให้ได้รู้ข้อเท็จจริงของปัญหา ได้รับฟังความคิดเห็นจากผลกระทบที่เกิดขึ้น และเห็นสิ่งที่ชุมชนต้องการ ช่วยเปิดมุมมองให้เห็นภาพกว้างทั้งระบบลุ่มน้ำที่รวมความเป็นชุมชนทั้งหมดไว้ด้วยทรัพยากรที่มีร่วมกัน โดยยกตัวอย่างนิยามความหมายของสันติภาพจากมุมมองของชุมชนว่า คือความมั่นคงของแผ่นดิน ฐานทรัพยากรที่เกื้อกูลชีวิต ความเป็นอยู่ และการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมชุมชน ที่แสดงให้เห็นว่าเรื่องใดบ้างที่มีความสำคัญต่อชุมชน ในส่วนของทางออกของปัญหาที่พยายามทำคือ การลดช่องว่างทางความเข้าใจระหว่างรัฐกับประชาชน ซึ่งที่ผ่านมายังไม่ประสบผลสำเร็จ

จากเรื่องทรัพยากรและการทำความเข้าใจจากมุมมองของท้องถิ่น คุณณายิบ อาแวบือซา ในฐานะชาวมลายูมุสลิมที่เติบโตมาในอำเภอรีโอเสาะ จังหวัดนราธิวาส เกิดความสนใจปัญหาจากประสบการณ์ที่พบว่าคนทั่วไปมีแนวโน้มจะเหมารวมว่าปัญหาในสามจังหวัดชายแดนใต้มีที่มาจากความแตกต่างทางชาติพันธุ์และศาสนา คุณณายิบจึงสนใจศึกษา

ข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์ผ่านประสบการณ์ของคนในท้องถิ่นเพื่อทำความเข้าใจความหลากหลายของสังคมสามจังหวัดฯ การเป็นคนในทำให้เขาเห็นภาพความเปลี่ยนแปลงของอิทธิพลวัฒนธรรมที่เข้ามาจากภายนอกในแต่ละช่วงเวลา ซึ่งแต่เดิมไม่มีวัฒนธรรมอาหรับหรืออิสลามใหม่เลย สภาพสังคมวัฒนธรรมมีความหลากหลายและผสมผสานมากกว่าในปัจจุบันที่แยกกันด้วยกลุ่มชาติพันธุ์และศาสนา ก่อนปี 2520 สังคมสามจังหวัดฯ ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมตะวันตก เช่น การรับฟังข่าวสารและความคิดเห็นทางการเมืองจากวิทยุ ปีนังและสิงคโปร์ ชาวจีนที่ทำการค้าในพื้นที่ก็มีความสัมพันธ์กับเงินมลายา และเป็นกลุ่มคนที่ถือครองทรัพย์สินที่ดิน คนจีนและคนมลายูมีทั้งที่นับถือศาสนาพุทธและอิสลาม ฯลฯ คุณณายิบให้ข้อสังเกตในเรื่องการเข้าใจวิถีคิดของคนว่ามีผลมาจากภูมิหลัง การทำความเข้าใจคนที่เติบโตมาในยุคก่อนอิทธิพลอาหรับ จึงไม่สามารถใช้วิถีคิดแบบอาหรับไปมองได้ เช่นเดียวกับการจะมองปัญหาในปัจจุบันซึ่งจะทำให้เกิดความเข้าใจที่ผิดพลาด ทางออกของปัญหาจึงเป็นเรื่องของการเรียนรู้ที่จะมองความหลากหลายอย่างเข้าใจบริบท ไม่มองเป็นภาพนิ่งที่ไม่เคยเปลี่ยนแปลง

ในด้านของ ผศ.ดร.ศรีสมภพ จิตร์ภิรมย์ศรี ได้เล่าถึงประสบการณ์จากการทำงานด้วยระเบียบวิธีวิจัยเชิงปริมาณทางสังคมศาสตร์ ซึ่งพบว่าการรวบรวมชุดข้อมูลอย่างต่อเนื่องในเชิงอนุกรมเวลา สามารถวิเคราะห์ข้อมูลหลากหลายชุดออกมาเป็นตัวเลขหรือเส้นกราฟเพื่อดูความสัมพันธ์และจุดที่น่าสนใจเพื่อการอธิบายสถานการณ์ความไม่สงบ และจัดทำเป็นฐานข้อมูลที่ให้ภาพความต่อเนื่องทั้งหมดได้ โดยอาศัยข้อมูลพื้นฐานที่มีการเปิดเผย เช่น หนังสือพิมพ์ รายงาน หรือสถิติของทางราชการ นำมากรองความน่าเชื่อถือและตรวจสอบกับข้อมูลแหล่งอื่น การนำเสนอข้อมูลเป็นตัวเลขและกราฟสามารถดึงความสนใจจากคนได้มากขึ้น โดยเฉพาะเมื่อสื่อนำไปเผยแพร่ต่อ ทำให้ข้อมูลออกสู่สาธารณะและนำไปสู่การเปิดประเด็นถกเถียงกับข้อมูลชุดอื่นที่อยู่ในความรับรู้มาก่อน ในแง่นี้การวิจัยเปลี่ยนแปลงปรากฏการณ์ให้เป็นความรู้ และความรู้ทำให้คนคิดถึงปัญหาความรุนแรงในลักษณะที่ซับซ้อนขึ้น การวิเคราะห์เชิงปริมาณทางสังคมศาสตร์จึงสามารถช่วยเปิดเผยเหตุปัจจัยที่ซ่อนอยู่เบื้องหลังชุดของความสัมพันธ์ สามารถนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงวาทกรรมทางการเมืองซึ่งจะเป็นทางไปสู่การสร้างสันติภาพให้เกิดขึ้นต่อไปได้

ประเด็นที่เชื่อมโยงกันทั้งหลายนี้ ตั้งแต่เรื่องการจัดการแบบรวมศูนย์อำนาจของรัฐ ในด้านทรัพยากร การไม่สร้างความเข้าใจต่อความหลากหลายทางวัฒนธรรม และ เหตุการณ์ความรุนแรงที่กระทบวิถีชีวิตและเศรษฐกิจในพื้นที่ เป็นเรื่องของความขัดแย้ง การปะทะ และการต่อรองเชิงอำนาจในท่ามกลางความไม่เข้าใจระหว่างกัน ผศ.ดร.วิไลวรรณ จงวิไลเกษม เล่าถึงความสนใจเรื่องการเมืองของความทรงจำภายใต้สถานการณ์ความขัดแย้ง โดยได้เข้าไปทำการศึกษาภาคสนามที่ตำบลทรายขาว อำเภอโคกโพธิ์ จังหวัดปัตตานี ที่เป็นภาพตัวแทนของการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขระหว่างคนพุทธและคนมุสลิมใน “พื้นที่ สันติสุข” ดร.วิไลวรรณได้พัฒนาใจทวิวิจัยผ่านการสังเกตการณ์และปฏิสัมพันธ์กับชุมชน ด้วยการเป็นครูอาสา ทำความเข้าใจปัญหาที่รัฐเข้าไปสร้างวาทกรรมสันติสุขในฐานะความทรงจำร่วมของชุมชน และใช้สื่อเป็นเครื่องมือในการเผยแพร่เรื่องเล่าของชุมชนต้นแบบออกไป โดยหวังจัดการกับปัญหาความรุนแรงและความขัดแย้งของพื้นที่อื่นๆ ผลจากการสร้างความทรงจำชุดใหม่กลับเป็นการปิดกั้นความทรงจำที่หลากหลายของคนในชุมชนเอง นำไปสู่การแย้งซึ่งความหมายของพื้นที่ความทรงจำและอัตลักษณ์ระหว่างรัฐกับกลุ่มต่างๆ ในชุมชน ซึ่งกลับเป็นการสร้างบาดแผลให้คนในพื้นที่มากกว่า งานวิจัยเรื่องนี้เป็นตัวอย่งของการที่รัฐใช้อำนาจจัดการแทรกแซงเพื่อหวังผลในการสร้างภาพลักษณ์ของความไม่ขัดแย้ง โดยขาดความเข้าใจความเป็นชุมชนที่มีความหลากหลายภายในและกลับกลายเป็นความผิดพลาด จุดนี้จะเห็นว่างานวิจัยสามารถมีบทบาทช่วยเปิดเผยภาพปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น และปัญหาทั้งหลายที่ซ่อนอยู่ได้ดีกว่า แต่ทั้งนี้ปัญหาจะไม่สามารถคลี่คลายได้หากรัฐไม่พยายามเริ่มต้นจากการทำความเข้าใจก่อนจะกำหนดนโยบายที่ไม่สามารถใช้ได้จริง และ เรียนรู้จากความผิดพลาดแทนการซ่อนบาดแผลไว้ใต้ความผาสุก

สถานะขององค์ความรู้จากงานวิจัยและทิศทางการก้าวต่อไป

ในช่วงสุดท้ายเป็นการเสวนา “ประเมินสถานะความรู้และการพัฒนาการศึกษาวิจัยทาง มานุษยวิทยาและสังคมวิทยาเพื่อการศึกษาสามจังหวัดชายแดนใต้” มีผู้ร่วมเสวนา 4 ท่าน ได้แก่ ผศ.ดร.ศรีสมภพ จิตรวีกรมย์ศรี อาจารย์อิสมาอีล เบญจสมิทธิ ประธานศูนย์อนุรักษ์ ศิลปวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจังหวัดชายแดนภาคใต้ (Center of

Conservation for Local Arts, Culture and History of the Southern Border Provinces of Thailand: PUSTA) ผศ.ดร.สุชาติ เศรษฐมาลินี สถาบันศาสนา วัฒนธรรม และสันติภาพ มหาวิทยาลัยพายัพ และ รศ.ดร.ปัทมาวดี โพชนุกูล สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ทั้งสี่ท่านได้ร่วมแลกเปลี่ยนประสบการณ์จากบทบาทในการสนับสนุนและผลิตความรู้เกี่ยวกับจังหวัดชายแดนภาคใต้ และทิศทางของการทำงานต่อไป ข้างหน้าอย่างที่จะควรจะเป็น

ประเด็นสำคัญที่พบคือ งานวิจัยที่มีอยู่แล้วจำนวนมากยังไม่ถูกนำไปใช้ประโยชน์ และยังไม่สามารถยกระดับไปสู่ความรู้ความเข้าใจที่จะนำไปใช้ในการแก้ปัญหาได้ เกิดช่องว่างของความรู้ระหว่างงานวิจัยต่างสาขาหรือแม้แต่สาขาเดียวกันเอง เนื่องจากโจทย์วิจัยไม่ได้ นำสู่การตอบปัญหาหรือทำให้สภาพปัญหามีความชัดเจนและเห็นทิศทางของคำตอบได้มากขึ้น สถานการณ์ความรุนแรงมีผลต่อสวัสดิภาพของนักวิจัย ทำให้ช่วงหลังปี 2550 งานวิจัยมีจำนวนลดลงไปมากเนื่องจากนักวิจัยนอกพื้นที่ไม่กล้าเข้าไปทำงานในพื้นที่ ส่วนงานที่มีเพิ่มขึ้นคืองานวิทยานิพนธ์และการศึกษาอิสระ โดยเฉพาะในกลุ่มรัฐศาสตร์และศึกษาศาสตร์ และยังขาดโครงการศึกษาวิจัยร่วมกันระหว่างหลายสาขาวิชา เพื่อจะสามารถช่วยกันระดมความคิดตั้งแต่การตั้งโจทย์วิจัย กระบวนการทำงาน มีแนวคิดทฤษฎีที่สามารถช่วยในการวิเคราะห์ ให้คำอธิบายปัญหาได้ในหลายมิติ

ผศ.ดร.ศรีสมภพ จิตรภิมยศศรี ได้สะท้อนว่า งานวิจัยควรมีบทบาททำให้เกิดการพัฒนาความรู้ด้วยการถอดบทเรียนหรือถอดประสบการณ์ความรู้ออกมาจากงานศึกษาวิจัย โดยอาศัยแนวคิดทฤษฎีในการเชื่อมโยงสิ่งต่างๆ และให้ความหมายต่อความรู้ที่ได้มาว่า เป็นอย่างไร อย่างที่การวิจัยเชิงปริมาณมีระเบียบวิธี มีเครื่องมือทางสถิติที่สามารถสะท้อนความสัมพันธ์บางอย่างจากเหตุการณ์ที่ซับซ้อนได้ เช่นมีการต่อสู้ของพลังทางสังคมและหน่วยทางสังคมต่างๆ ตั้งแต่ระดับสูงสุดคือรัฐ นโยบายของรัฐ เจ้าหน้าที่ของรัฐในพื้นที่ ผู้นำท้องถิ่น ผู้นำชุมชน นักการเมือง ประชาชน ซึ่งมีพลังทั้งขับเคลื่อนและกดดัน และภาวะที่ทำให้เกิดดุลยภาพ แม้จะอยู่ในภาวะที่มีความไม่แน่นอนสูง แต่หลังจากภายในหรือพลังจากภาคประชาสังคม ประชาชน ขบวนการเคลื่อนไหวหลายระดับจะสามารถทำให้เกิดความต่อเนื่องเชื่อมโยงถึงกันได้ เปิดพื้นที่ให้การสื่อสารทางสังคมแก่สาธารณะ ทั้งสี่ระดับชาติและท้องถิ่น

เพื่อพูดถึงสันติภาพและการแก้ปัญหาโดยไม่ใช้ความรุนแรง ส่วนสิ่งที่นักวิจัยจะต้องพัฒนา คือการสังเกต ต้อง “ดมกลิ่น” ได้ ไม่ว่าจะจากข้อมูลการสัมภาษณ์ ข้อมูลเชิงประจักษ์ หรือ ข้อมูลตัวเลข เพื่อดูความสัมพันธ์หรือไม่สัมพันธ์กันของข้อมูลบางอย่างที่ยังไม่ชัดเจนแต่มีความน่าสนใจ และจะช่วยเปิดให้เห็นสิ่งใหม่ๆ ในการวิเคราะห์เชื่อมโยงปัญหาได้

เช่นเดียวกับที่ รศ.ดร.ปัทมาวดี โพชนุกูล ได้กล่าวไว้ว่า สิ่งที่ยังขาดอยู่มากแม้แต่ในงานสังเคราะห์ที่มีอยู่ คือการเข้าใจปัจจัยต่างๆ ที่เข้ามาสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับความรุนแรงที่ไม่ใช่เรื่องเฉพาะเวลาใดเวลาหนึ่ง แต่เปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลา ตัวอย่างเช่น งานศึกษาช่วงเวลาหนึ่งอาจสัมพันธ์กับเรื่องฐานทรัพยากรซึ่งเป็นภาพเชิงลึกระยะยาว ในขณะที่อีกช่วงเวลาหนึ่งสัมพันธ์กับเหตุการณ์ทางเศรษฐกิจที่ผันผวนเป็นภาพระยะสั้น หรือการเห็นข้อมูลทางสถิติที่เปลี่ยนแปลงในด้านรายได้ต่อหัวประชากร การว่างงาน การให้ภาพว่าพื้นที่จังหวัดใดมีฐานะดีหรือยากจน ตัวเลขเหล่านี้ไม่ใช่คำตอบ แต่จะเป็นจุดตั้งต้นของการตั้งโจทย์วิจัยได้ว่าการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจได้เกิดขึ้นแล้วใช่หรือไม่ และเป็นผลกระทบของความรุนแรงใช่หรือไม่ หรือมีความสัมพันธ์กับความรุนแรงที่เกิดขึ้น เป็นต้น การแก้ปัญหาช่องว่างของความรู้คือการเติมเต็มช่องว่างด้วยการศึกษาเปรียบเทียบ ไม่ว่าจะในด้านพื้นที่ที่มีเหตุการณ์รุนแรงกับพื้นที่ที่ปกติ หรือด้านความคิดของแกนนำกับความคิดของชาวบ้าน ดร.ปัทมาวดีเห็นว่า ชุมชนวิชาการมีความจำเป็นที่จะต้องร่วมกันถกเถียง ตั้งแต่เรื่องการจัดตั้งโจทย์วิจัย การทบทวนวรรณกรรมที่ลึกลับ และพยายามหาช่องว่างที่มีอยู่จริง หลายประเด็นเป็นโจทย์ใหญ่ที่ต้องการหลายสาขาวิชามาช่วยกันมองช่วยกันตั้งโจทย์ และควรให้ความสำคัญกับประเด็นบทบาทภาครัฐ ซึ่งที่ผ่านมายังไม่พบการประเมินผลกระทบของนโยบายภาครัฐที่ครอบคลุมเพียงพอ ดังที่ ดร.เพิ่มศักดิ์ และ ดร.วิไลวรรณ ได้สะท้อนปัญหาจากเรื่องนี้ที่พบจากการทำวิจัย

อาจารย์อิสมาอีล เบญจสมิทธิ และ ผศ.ดร.สุชาติ เศรษฐมาลินี ได้ร่วมสะท้อนประเด็นในเรื่องของการขาดความเข้าใจทางสังคมวัฒนธรรม และการไม่เคารพระบบคุณค่าที่แตกต่างกัน โดยเฉพาะในมุมมองของรัฐ โดยอาจารย์อิสมาอีลได้ยกตัวอย่างว่า ชุมชนในสามจังหวัดชายแดนใต้มีความภาคภูมิใจกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่นและการเข้าสู่ระบบสังคมแบบอัลอิสลาม ซึ่งการศึกษาด้านศาสนาถือว่ามีความสำคัญมาก มีตำราศาสนา “กิตาบ”

ที่โดดเด่น มี “ปอเนาะ” ที่มีชื่อเสียงโด่งดังกว่าสามสิบแห่ง แต่เมื่อมีปัญหาความไม่สงบ ปอเนาะกลับถูกมองว่าเป็นแหล่งผลิตผู้ก่อการร้าย อีกหนึ่งตัวอย่างของปัญหาที่เกิดจากความไม่เข้าใจของรัฐที่ก่อความคับข้องใจมานานกว่าห้าสิบปี ได้แก่การจัดทำป้ายชื่อหมู่บ้านของทางราชการที่มีการถ่ายเสียงสะกดออกมาผิดเพี้ยนไปจากความหมายของชื่อที่ใช้กันจริง ซึ่งในปัจจุบันเริ่มได้รับการแก้ไขบ้างแล้ว จากการจัดทำโครงการวิจัยอย่างมีส่วนร่วมกับชุมชน ทำให้มีทั้งภาษาไทย ภาษายาวี และภาษาอังกฤษ ซึ่งได้สร้างความยินดีให้กับคนในชุมชนเป็นอย่างมาก

ผศ.ดร.สุชาติ เศรษฐมาลินี เล่าถึงประสบการณ์ในการจัดทำโครงการอบรมสันติวิธีเชิงปฏิบัติการให้กับนักเรียนระดับมัธยมและนักวิชาการรุ่นใหม่ ข้อสังเกตจากประสบการณ์การปะทะกันของวัฒนธรรมที่แตกต่าง เป็นตัวอย่างในการสร้างความเข้าใจประเด็นพหุวัฒนธรรมและความสั่นไหวของอัตลักษณ์ โดยเฉพาะภาพเชิงประจักษ์จากตัวอาจารย์เองที่เป็นคนจีนมุสลิมจากเชียงใหม่ หน้าตาจีน พุดจีน พุดคำเมือง / ภู่งำเมือง กินข้าวหนึ่งใช้ตะเกียบ ฯลฯ ไปจนถึงเรื่องทางสถาปัตยกรรมของมัสยิดที่เชียงใหม่ที่มีหน้าตาเหมือนวัดจีน มีภาษาอาหรับในลวดลายแบบจีน ดร.สุชาติกล่าวเน้นว่า การพูดถึงความหลากหลายทางวัฒนธรรมนั้น จะต้องมีการพูดคุย มีการเรียนรู้ที่จะเข้าใจซึ่งกันและกัน เข้าใจวิถีชีวิต และภูมิปัญญา ซึ่งในคำสอนของอิสลามเองก็ชี้ให้เห็นถึงการเคารพในความหลากหลายด้วยเช่นกัน

ในส่วนของทิศทางการศึกษาวิจัยที่ทางสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยกำลังทำ และพยายามจะขับเคลื่อนนั้น ดร.บัทมาวดีได้ให้ความเห็นว่า ในเมื่อการทำงานในพื้นที่สำหรับนักวิจัยจากภายนอกมีข้อจำกัด จึงต้องให้การสนับสนุนนักวิจัยในพื้นที่ โดยใช้ระบบทีมวิพากษ์เข้าไปช่วยในกระบวนการตั้งคำถามของการวิจัย ส่วนนักวิจัยเองต้องมีเครื่องมือระบบคิดทฤษฎีบางอย่างที่จะช่วยในการอธิบายได้ สำนักงานฯ มีโจทย์ที่กำลังทำอยู่ คือ 1) สร้างนักวิจัยรุ่นใหม่ที่มีศักยภาพ และสร้างทีมวิจัย 2) สร้างทีมสังเคราะห์ และ 3) สื่อสารกับสังคมและผู้กำหนดนโยบาย

จะเห็นได้ว่าจากสภาพปัญหาของการทำงานวิจัย ปัญหาของการสร้างความรู้ความเข้าใจและการนำความรู้ไปใช้ เป็นเรื่องที่ต้องการการมีส่วนร่วมจากทั้งชุมชนวิชาการและ

ผู้ให้การสนับสนุนตามที่ได้กล่าวมาข้างต้น เพื่อช่วยเติมช่องว่างที่ยังขาดอยู่ทั้งในด้านของความรู้ กระบวนการทำงาน และการสื่อสารกับสาธารณะ และเพื่อให้ชุมชนวิชาการเดินหน้าใช้ความรู้ในการแก้ไขปัญหาของสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ โดยที่การศึกษาวิจัยทางสังคมศาสตร์ รวมถึงทางมานุษยวิทยาและสังคมวิทยาจะสามารถมีบทบาทที่ชัดเจนและเป็นรูปธรรมต่อไป